

Hlubinková, Zuzana

Tvoření předložek

In: Hlubinková, Zuzana. *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. 235-237

ISBN 9788021052956

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124106>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TVOŘENÍ PŘEDLOŽEK

342 Předložky jsou charakterizovány jako slova vyjadřující podobné okolnosti a vztahy jako příslovce (místo, čas, ...), avšak nikoli samostatně, ale ve spojení s pádovou formou substantiva (nebo výrazu téže platnosti). Řadíme je mezi slovní druhy neohebné.

Jediným doloženým formantem je *-uá*.

343 Ke specifickým typům předložek patří ve východomoravských nářečích především předložky složené.

Srov. L. Kroupová, 1985, s. 30–32, 54: Autorka tyto deprepozicionální předložky řadí mezi předložky nepůvodní s dosud zřetelnou motivací. Dosáhly konečného stupně prepozicionalizace. Nevznikly přehodnocením jiného slovního druhu jako ostatní nepůvodní předložky, ale jde v podstatě o předložky složené.

A. Vašek (1967, s. 62–63) uvádí navíc předložky *spomezý*, *sponad* a *zeza*. Poslední předložku zachytil i J. Skulina (1964, s. 175) a J. Chloupek (1952, s. 173). Ten zaznamenal též výraz *poza* (s. 172).

Byly zaznamenány tyto předložky: *ponad*, *popod*, *spod*, *spopod* a *spoza*. Funkcí předložek je fungovat v předložkových vazbách a vyjadřovat různá adverbialní určení, v našem případě určení místní. Složeniny *ponad* a *popod* se pojí se dvěma pády, jimiž se liší směr (na otázku kam? s akuzativem) od místa (na otázku kde? s instrumentálem). Na otázku odkud? (genitiv) dávají odpověď kompozita *spod*, *spopod* a *spoza*.

Výrazy *ponad*, *popod* a *spod* vznikly složením dvou původních předložek, další složeniny *spopod* a *spoza* se skládají ze tří předložek původních. Do kompozit vstupují v našem případě ty předložky, které označují vztahy orientace.

O významech složených předložek jako jediný pojednává A. Kašík (1908, s. 85).

Prvními členy složenin se stávají předložky *z* a *po* (ta bývá u tříčlenných kompozit i členem prostředním). Předložky mají těsný vztah k předponám (kromě *k*). V uvedených kompozitech se první (popř. prostřední) komponenty přehodnocují a nabývají platnosti předpon. U výrazů *spod*, *spopod* a *spoza* určuje první člen *z*-pádovou vazbu. Ten se také podílí na vytváření významu se členy posledními, tj. s *-pod* a *-za*. Komponent *z*-naznačuje, odkud děj vychází. U předložek *spopod* a *spoza* je tento komponent ještě dále modifikován členem *-po-*, který udává průběh děje (po povrchu, podél něčeho). U složenin *ponad* a *popod* jsou jejich druhé komponenty, jež určují pádovou vazbu i význam, obdobně modifikovány členy prvními.

Významy doložených předložek jsou následující: *ponad (strom, stromem)* „směřování děje po povrchu (umístění děje nad něčím, někým)“, *popod (okno, oknem)* „směřování děje po povrchu (umístění děje pod něčím, někým)“. Tyto výrazy nejsou synonymní s předložkami *nad* a *pod*, neboť ty vyjadřují „směřování děje výše (níže), než je něco, někdo“ (na otázku kam? s akuzativem), nebo „umístění děje výše (níže), než je něco, někdo“ (na otázku kde? s instrumentálem). Další složeniny mají tyto významy: *spod (kotta)* „směřování děje z prostoru pod něčím“, *spopod (stota)* „směřování děje po povrchu z prostoru pod něčím“ a *spoza (komína)* „směřování děje z místa za něčím po povrchu, podél něčeho“. Synonymie posledního útvaru s předložkou *za* není možná, protože ta má jiné významy a pojí se s jinými pády.

Složené předložky jsme zaznamenali především na Valašsku. Pouze výraz *spod*, vyskytující se i ve spisovném jazyce, jsme zachytili na celém zkoumaném území.

Podle A. Vaška (1967, s. 37, 58) je spojování předložek hojně a rozšířené především na severovýchodním Valašsku, na jihu a západě je tento jev daleko řidší a místy spíše ojedinělý. Mimo tuto oblast je též na východomoravském jihu, avšak jeho výskyt je zde mnohem omezenější než na Valašsku.

Tyto složené předložky jsou typické i pro jiná česká nářečí. Je potřeba zdůraznit, že tento druh prepozic se vůbec netvoří zejména na Lounsku, v jižní části jihozápadočeských a středomoravských nářečí. Zatímco v Čechách jsme zaznamenali pouze předložky *spod*, *zeza/zezá* a *zez* a ve Slezsku jen *spod* a *spoza*, všechny zbývající nářeční doklady pocházejí především z východní Moravy. Ve spisovném jazyce představují záležitost okrajovou, srov. Z. Hlubinková, 2004, připojena i mapa.

344 Nářeční výzkum přinesl i několik dalších předložek nepůvodních, jejichž základem je jiný neohebný slovní druh nebo tvar slovního druhu ohebného. Vznikají tedy transpozicí jiných slovních druhů v předložky. Výrazy *košem*, *kole*, *około*, *proti*, *protívá*, *vedla/vedle*, *vedlivá/vedlevá*, *podla/podle*, *podlivá/podlevá*, *skrz* a *skrzevá* jsou motivovány adverbium. Tyto deadverbiální útvary mohou plnit syntaktickou funkci příslovce nebo předložky. Adverbium je motivována i formace *gvúlivá* (o jeho funkci viz dále).

Předložky *podli* a *vedli*, které se na východní Moravě rovněž vyskytují, jsme nezachytili.

M. Kolaja (1934, s. 80) a F. Svěrák (1966, s. 85–88) zaznamenávají ještě další nepůvodní předložky s postfixem *-vá*, a to *kolevá* (rovněž S. Králík, 1984, s. 133), *kromňevá*, *mímová* a *straňivá* (poslední též J. Skulina, 1964, s. 174). Vedle *kromňevá* zachytil J. Chloupek (1952, s. 171–172) též výraz *naproťivá*. Nářeční variantu *proťivá* posuzujeme z hlediska synchronního. Podle J. Holuba a F. Kopečného (1952, s. 296) stč. *protiv*, stsl. *protivъ* vzniklo z psl. **protъ* dalším přitvořením (*-v*). Česká podoba *proti* utvořena asi později zkrácením tvaru *protv(a)*.

Doložené předložky se pojí s jedním pádem, a to s genitivem: *košem*, *kole*, *około*, *vedla/vedle*, *vedlevá/vedlivá*, *podla/podle*, *podlivá/podlevá*

(*domu*) – odpovídají na otázky kde? kudy?; s dativem: *protívá* (*maštali*) – dávají odpověď na otázky kde? kam?; s akuzativem: *skrz*, *skrzevá* (*les*) – odpovídají na otázku kudy? Význam těchto předložek je většinou místní, avšak některé z nich mohou vyjadřovat i vztahy časové. Na otázku kdy? dávají odpověď výrazy *kořem*, *kole* a *okořo* (*uánoc*), na otázku jak dlouho? odpovídají předložky *kořem* a *okořo* (*dňa*). Jiné vztahy (účel a důvod nějaké činnosti) mohou vyjádřit výrazy *gvúlivá* (*nám*), *skrz* a *skrzevá* (*tebe*). Předložka *gvúlivá* se pojí s dativem. K postfixu *-vá* viz § 345. Srov. též § 326, 331, 332, 334.

345 Výrazy *kořem*, *okořo*, popř. *kole* jsou v rámci jednotlivých významových skupin zřejmě ve vztahu synonymie.

Předložky *vedla/vedle*, *podla/podle*, *skrz* a *protí* mají vedle podob celouzemních i specifické nářeční varianty utvořené postfixem *-vá*. Obě podoby mají nejen stejný význam, ale zachovávají i stejnou pádovou vazbu.

Příslušné předložky zakončené na *-vá* (*vedlivá/vedlevá*, *podlivá/podlevá*, *skrzevá* a *protívá*) jsme zaznamenali v nejsevernějších oblastech východní Moravy a rovněž v její jižní polovině.

PŘEDLOŽKY – retrográdní seznam

vedla	vedlivá	spopod	kořem
podla	podlivá	spod	okořo
spoza	gvúlivá	vedle	skrz
vedlevá	protívá	podle	
podlevá	ponad	kole	
skrzevá	popod	protí	